

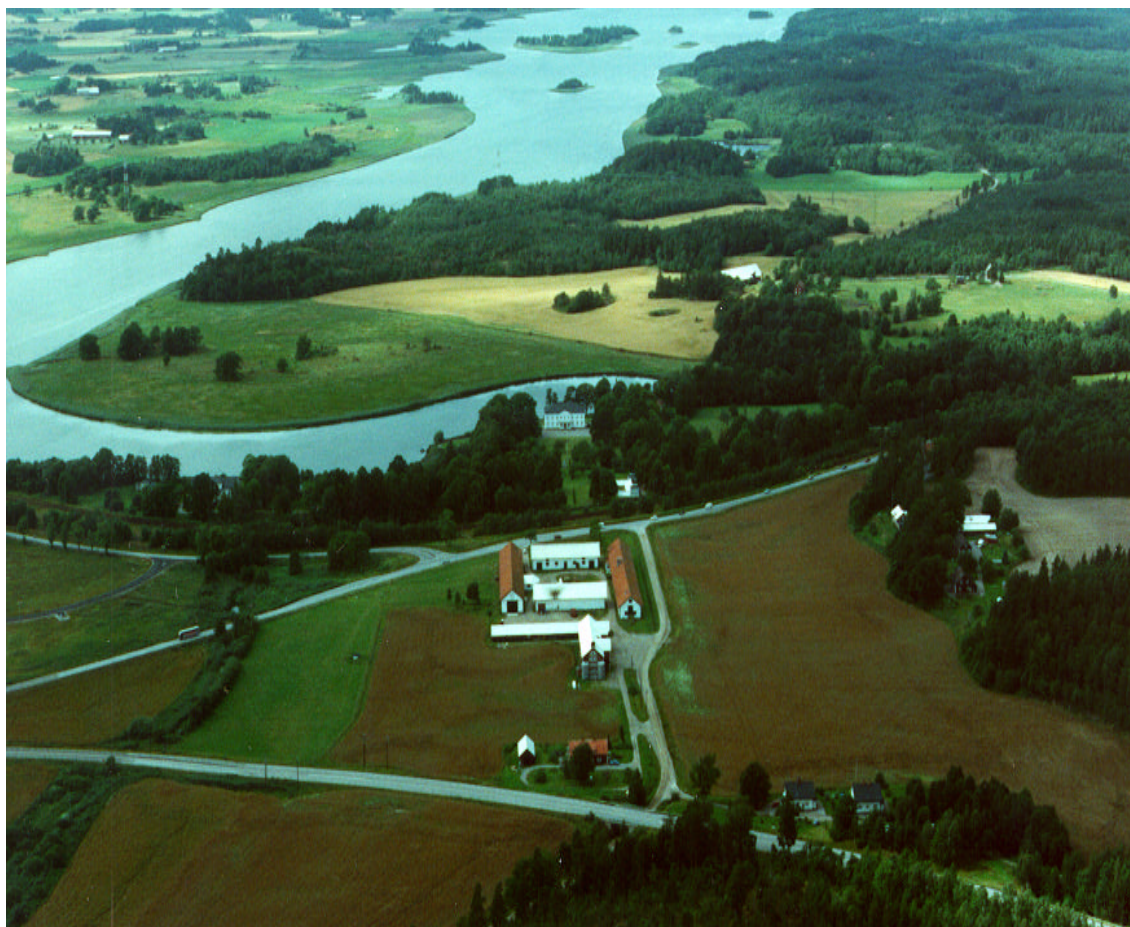

RIKSINTRESSE: KE 48

Norsholm – Tängestad

Kimstads socken
Norrköpings kommun

Kulturmiljöenheten 2001

**Värdetext för riksintresse KE 48 – Norsholm-Tångestad
enligt Riksantikvarieämbetets beslut 1997-08-18:**

Motivering: Herrgårdslandskap med medeltida borgruiner och strategiskt belägen fornborg.

Uttryck för riksintresset: Norsholms herrgård med en äldre (ursprungligen från 1670-talet och yngre (1800-tal) mangårdsbyggnad. Det f d kronosäteriet Tångestads gård samt till herrgårdarna hörande torpbebyggelse. De medeltida biskopsborgsruinerna på Munkeboda holme i Motala ström. Strategiskt belägen fornborg vid Roxen. Omfattande ängs- och hagmarker.

I området ingår även: Tidiga betongbroar från 1900-talets början av teknikhistoriskt intresse. Slussar, slussportar och slussvaktarbostad.

Foto på framsidan: Vy över Norsholm, mot väster. Foto Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet, 1991.

Bro över Motala ström. Foto B Lundgren, 1978. Östergötlands länsmuseum.

Norsholms "nya herrgård". Foto Källberg, 1946. Östergötlands länsmuseum.

Förord

När ett område klassas som riksintresse innebär det att kulturmiljön i området har ett värde av betydelse för såväl länet, som hela landet. I Sverige finns ca 1700 riksintressanta kulturmiljöområden. Ett 90-tal av dessa ligger i Östergötland. Riksintressena ska representera hela landets historia, från stenålder till nutid. De ska åskådliggöra hur vi genom århundraden utnyttjat naturens resurser, olika tiders näringsliv och sociala villkor, byggnadsskick samt estetiska ideal.

Riksintressebegreppet lagreglerades genom införandet av naturresurslagen (NRL) år 1987. Idag skyddas riksintressena av Miljöbalken. I 1 kap 1 § fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 3 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Länsstyrelsen har ansvar att föra ut "statens anspråk" för kulturmiljövården och kommunerna ska redovisa dessa områden i sin översiktsplan, samt ange hur riksintresset ska tillgodoses i samhällsplaneringen. Alla har ett ansvar för kulturmiljön. I Kulturminneslagen 1 kap 1 § står "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla...". Riksintressen finns för flera sektorer, bl a naturvård och friluftsliv.

Syftet med denna rapport har varit att klargöra vad som konstituerar riksintresset, klarlägga riksintressets gränser samt uppmärksamma förändringar vilka kan medföra skada för kulturmiljön i riksintresset. Rapporten vänder sig till såväl länets kommuner, som hembygdsintresserade eller "kulturturister".

Projektet har en referensgrupp, där flera av Länsstyrelsens sektorer är representerade. Arbetet och sammanställningen av rapporten har utförts av Annika Toll på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Bengt Häger
Länsantikvarie

Innehållsförteckning

Inledning	5
Kulturlandskapet	6
Fornlämningarna i riksintresset	7
Tångestads fornborg	8
Munkeboda borgruin	9
Utgrävning av ett hus vid Munkebodaborgen	9
Munkebodaborgens föregångare	9
Biskop Lars kapell och cellarium	10
Biskop Henriks borg	10
Biskop Brasks Munkeboda och Nor	10
Svärden från Munkeboda	13
Braskens grav	14
Utgrävningar i riksintresset	15
Norsholms gård	17
Gamla herrgården	17
Nya herrgården	19
Tångestads gård	20
Övrig bebyggelse	21
Torp	21
Ladugården	21
Norsholms skola	22
Tre kulturhistoriskt intressanta broar	23
Riksintressets gränser	25
Hur bevaras den riksintressanta kulturmiljön?	25
Lagar som säkerställer riksintresset	26
Vårdplaner	26
Litteratur m.m	27

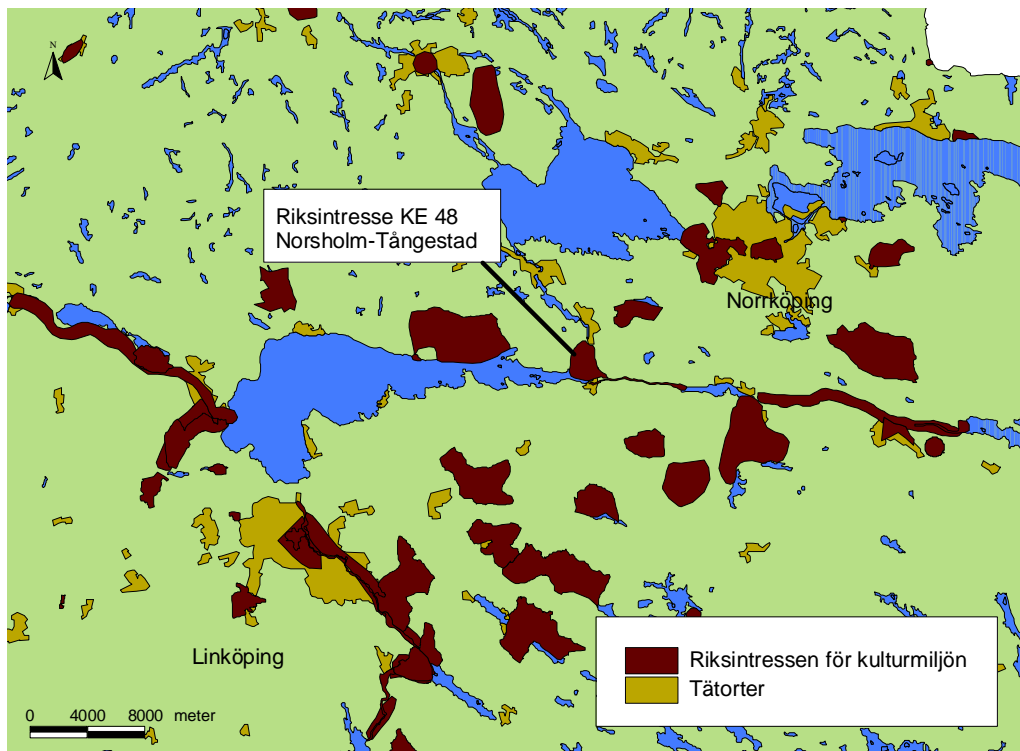
Bilagor:

- 1 Fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, Kimstad socken
- 2 Karta över Norsholms naturreservat
- 3 Utdrag ur ekonomiska kartan över riksintresset

*Medgivande Lantmäteriverket 1997. Ur GSD-Ekonomiska kartan diarienummer 507-97-884.
©Lantmäteriet, 2000. Ur GSD-Geografiska Sverigedata, Dnr: L2000/2620 E.*

Inledning

I riksintressets södra del sammanstrålade förr tre viktiga vattenvägar i Östergötland - Motala ström mot Norrköping, Tvärån mot Söderköping och sjövägen över Roxen till Linköping. Dessutom har landsvägen under långa tider passerat strax öster om nuvarande Norsholms gård. Läget var med andra ord strategiskt och redan under förhistorisk tid uppfördes en borg på Roxens norra strand. Fornborgen är bland de mäktigaste i hela landskapet.

Från 1100-talet fram till reformationen hörde Munkeboda till biskopssätet i Linköping. Munkeboda var under senare delen av medeltiden Linköpingsbiskopens främsta hus vid sidan om gården i Linköping. De synliga bevisen är idag resterna efter de två biskopsborgarna - Munkeboda och biskop Henriks borg. Vissa uppgifter tyder på att biskop Brask på 1500-talet flyttade gården till Motala ströms östra sida, förmodligen där Norsholms gamla herrgård ligger idag. Gården fick namnet Nor.

År 1527 tvingades biskop Brask avträda Munkeboda och Nor till Gustav Vasa. På 1670-talet uppförde friherre Knut Kurck en ny herrgårdsanläggning på platsen för Brasks Nor, idag kallad "gamla herrgården" och på 1860-talet lät Eva Elisabeth Adelswärd uppföra Norsholms "nya herrgård" efter ritningar av Axel Kumlien.

I riksintressets norra del, väster om Motala ström, ligger f d kronosäteriet Tångestad gård med huvudbyggnad från 1856. På ägorna finns flera kulturhistoriskt välbevarade torp.

Kulturlandskapet

Södra delen av riksintresset ligger runt Motala ströms mynning i Roxen. Här på en holme ligger Munkeboda medeltida borgruin. Under medeltiden var borgholmarna omgivna av vatten och än idag är detta låglänta område tidvis sankt. Strandängarna är idag betesmark.

Riksintressets sydvästra del består av skogsklädda höjder. På toppen av ett 60 meter högt berg, ligger biskop Henriks borg och på en höjd ytterligare en bit västerut finns en fornborg. I övrigt är riksintresset ett utpräglat herrgårdslandskap. Omgivningarna runt de stora gårdarna Norsholm och Tångestad utgörs av stora åkerarealer, beteshagar och ängsmarker. I väster bryts dessa av skogsområden.

Vy över Tångestad, mot nordväst. Foto Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet, 1991.

I nordsydlig riktning genom riksintresset rinner Motala ström. Öster om strömmen löper gamla riksvägen och Östra stambanan. Då stambanan anlades innebar det att Norsholms gård och framför allt parkområde blev kraftigt kringskuren. I sydöstra delen av riksintresset korsar nya E4:an den smala skovjöö som kallas ”Braskens grav”.

Fornlämningsmiljön

Fornlämningsmiljön i riksintresset domineras av de medeltida lämningarna. Det tydligaste exemplet är ruinerna efter Munkeboda biskopsborg, som ligger på en holme vid Motala ströms mynning i Roxen (fornlämning 91). Ett stycke västerut ligger resterna efter ytterligare en medeltida borg - av Cnattingius döpt till Biskop Henriks borg (fornlämning 92). Även på motsatta sidan om Motala ström finns obekräftade uppgifter om en biskopsborg - Biskop Brasks Nor. På platsen finns idag Norsholms gamla herrgård (fornlämning 102).

Munkeboda har en lång kontinuitet vad gäller befästningar av olika slag. Redan under förhistorisk tid anlades en borg på en höjd vid Roxens norra strand - Tångestad fornborg (fornlämning 93). Borgen ligger på ett högt berg i rikintressets sydvästra del och är en av Östergötlands största.

Övriga fornlämningar i riksintresset är fyra stensättningar och en ca 50 m lång stensträng i områdets norra del (fornlämning 95). Stensättningarna, tre kvadratiska och en rund, är gravar från äldre järnålder. Stensträngen är rester av samma tids hägnadssystem. I riksintressets sydvästra del finns en fyndplats för benföremål i en lergrop (fornlämning 159).

Förutom ovan nämnda fornlämningar finns nio torplämningar. Åtta av dessa registrerades i samband med en arkeologisk utredning för väg 215 år 1994 (UV Linköping, Rapport 1994:69). Den stora ökningen har sin förklaring i ett förändrat fornlämningsbegrepp. Sedan 1986 ska, enligt beslut från Riksantikvarieämbetet, torp som är markerade på äldsta kartan från 16- och 1700-talen betraktas som möjliga fornlämningar.

Munkeboda borgruin. P Nordquist. Foto i Östergötlands läns museums samlingar.

Tångestads fornborg

Utloppet vid Munkeboda har sedan förhistorisk tid varit ett viktigt ”lås” för farlederna in mot Roxen och Glan. Här ligger Tångestads fornborg som är en av de största i Östergötland. Fornborgen ingår i ett system av flera fornborgar längs Roxens norra strand.

Fornborgen har byggts på en plats med goda naturliga skydd i form av branter och stup. Längs borgens svagare försvarssträckor har en mur uppförts. Resterna av dessa murar ses idag som en ca 350 meter lång stenvall, som mest ca 14 meter bred och 2 meter hög. I öster har denna mur förstärkts med en förvall. Här finns också ingången till borgen, en ca 2 meter bred öppning. Stigen som leder in genom öppningen fortsätter in på borgområdet.

Raserad borgmur vid Tångestad fornborg. Foto i Östergötlands läns museums samlingar.

Arkeologen Anders Lindahl utförde 1963 en mindre undersökning i borgen. Vid utgrävningarna undersöktes bl a två husgrunder. Av de fynd som framkom märks framför allt keramik, brynen, lertrissor, spik, vävtyngder, blästermunstycken och djurben av olika slag. Husgrunderna, liksom fyndmaterialet tyder på att folk, och förmodligen boskap, har uppehållit sig under långa tider i borgen. Det är troligt att borgen har nyttjats som samlingsplats också under fredliga tider.

Fyndmaterialet ger ingen direkt vägledning om datering av anläggningen, mer än att den har varit i bruk under järnåldern.

Munkeboda borgruin

På en holme vid Motala ströms mynning i Roxen ligger ruinerna efter Munkeboda biskopsborg. Holmen omges nu av sankmark men var förr omgiven av öppet vatten. Idag återstår endast resterna av borgens kraftiga ytterväggar, som är uppförda av gråsten. Borgen var ursprungligen en kvadratisk byggnad på ca 14 x 12 meter och hade att döma av äldre avbildningar minst tre våningar. Byggnaden tycks ha haft ett rum i varje våningsplan. Denna typ av borganläggning benämns "barfred" och i Sverige finns ytterligare åtta sådana biskopsborgar. På västra sidan av stenhuset finns en tillbyggnad på ca 8 x 11 x 8 m meter.

Bengt Cnattingius tolkar borgruinen på holmen som det Munkeboda som omtalas på 1300-talet och antar att barfreden uppfördes vid denna tid. Som byggherre har Cnattingius föreslagit den krigiske biskopen Nicolaus Marci, som blev biskop 1351. Tillbyggnaden skulle enligt samma källa ha tillkommit på biskop Brasks tid i början av 1500-talet.

Utgrävning av ett hus vid Munkebodaborgen

Strax norr om stenhuset ligger lämningar efter 2-3 trähus. Idag syns endast resterna efter de ihoprasade spisrösen. Sommaren 1997 genomfördes en mindre arkeologisk undersökning i ett av dessa hus. Huset visade sig vara ha varit rejält byggt, med en murad stengrund och ett spisröse vid västra gaveln. Fynd av taktegel och rikligt med glasskärvor tyder på att huset haft glasade fönster och tegeltäckt tak. Inne i huset fanns rester av ett brädgolv och mängder med fynd som spik, knivar, keramik, glasbägare, personliga föremål som spännen, måltidsrester i form av djurben och flera myntfynd. Den preliminära dateringen av fynden visar att huset varit bebott under mitten och senare hälften av 1400-talet. Huset ger närmast intrycket av att vara byggt som bostad, antingen för biskopen själv eller hans förvaltare.

Munkebodaborgens föregångare

Munkeboda omnämns redan år 1178 i påven Alexander III:s skyddsbrev för Linköpings biskopsstol. Munkeboda omtalas där som "cum appendeciis suis", d v s med underlydande gårdar. Gården bestod redan vid denna tid av en huvudgård och flera smärre gårdar.

Detta betyder att Munkebodaborgen måste ha haft en föregångare. Cnattingius har velat förlägga denna biskopsgård ca 100 m sydväst om nuvarande "Ladugården", norr om borgholmen. Här på en grusås fanns enligt Cnattingius spår efter husgrunder. Dessa består idag enbart av mindre stensamlingar. Platsen är markerad med ett kryss på ekonomiska kartan. Om detta är läget för den äldsta biskopsgården finns inget som tyder på att den varit befäst. Skyddsbrevet har tillkommit under biskop Kols tid, känd som en ivrig byggherre.

Hur Munkeboda kommit i biskoparnas ägo vet man inte säkert, men förmodligen har det skett genom en kunglig donation. De två stora östgötska kungaätterna under 1100-talet - sverkersätten och folkungätten - hade stora godsinnhav även i denna del av Östergötland. Cnattingius föreslår att Munkeboda kan vara en utflyttning från kungsgården Kimstad.

Biskop Lars kapell och cellarium

I ett brev från 1240-talet skriver biskop Lars att han uppfört ett kapell och ett "cellarium" (stenkällare med träöverbyggnad) vid Munkeboda. Liknande källare byggde han även i Herrestad och Normlösa, men i Munkeboda är varken kapellet eller källarens läge identifierade. Möjligen kan lämningarna finnas på holmen som idag kallas Tempeludden, söder om borgholmen. Denna holme har ett markant bergsparti och vid foten av detta berg finns murspår som kan vara lämningar efter ett medeltida hus. I sankmarken mellan de båda holmarna kan man iakttä en stenläggning, kanske resterna av ett brofundament mellan de båda holmarna.

Biskop Henriks borg

På en höjd väster om Munkebodaborgen finns resterna efter ännu en medeltida borg, som av Bengt Cnattingius döpts till Biskop Henriks borg. Lämningarna ligger på ett 25 meter högt berg med branta sidor och består idag av låga grundmurar till två stenhus, omkring 10 meter långa. Väggarna, som är uppförda av gråsten och tegel, är kraftigt brandskadade och delvis täckta av brandlager. I sydost har borgen förstärkts av en ringmur och utanför muren finns svaga spår av yttre vallar och murar kring en förborg.

Cnattingius har framlagt teorin att borgen skulle ha uppförts av biskop Henrik Tidemansson på 1400-talet. Henrik Tidemansson var bondson från Vånga socken och vald till biskop år 1465. Han hade ett stort intresse för arkitektur och kanske har han här skapat en riddarborg efter tyska förebilder. Borgen ligger som ett örnnäste på toppen av ett högt berg med fri sikt åt så gott som alla håll. Några skrivna uppgifter om borgen finns inte. Däremot omtalar en notis i ett psalterium att biskop Henriks samtliga borgar förstördes 1495, under en attack av Sten Stures styrkor. Denna händelse har satts i samband med att borgen faktiskt har brunnit.

Senare tiders forskning har ifrågasatt dateringen av Henriksborgen, då höjdborgar tycks vara en ålderdomlig och ovanlig form på 1400-talet (Lovén, 1996). Detta skulle kunna bekräftas av ovan nämnda dateringar av trähuset vid Munkebodaborgen. Enligt dessa nyttjade biskop Henrik denna borg, (eller båda) under sin tid. Åtskilliga bevarade brev vittnar om att biskop Henrik ofta vistades på Munkeboda.

Biskop Brasks Munkeboda och Nor

År 1513 tillträdde Biskop Brask biskopsämbetet i Linköping. Han blev den siste biskoplige innehavaren av Munkeboda. Från Brasks tid finns rikligt med brevväxlingar och räkenskaper som visar att biskopen tillbringade mycket av sin tid på Munkeboda.

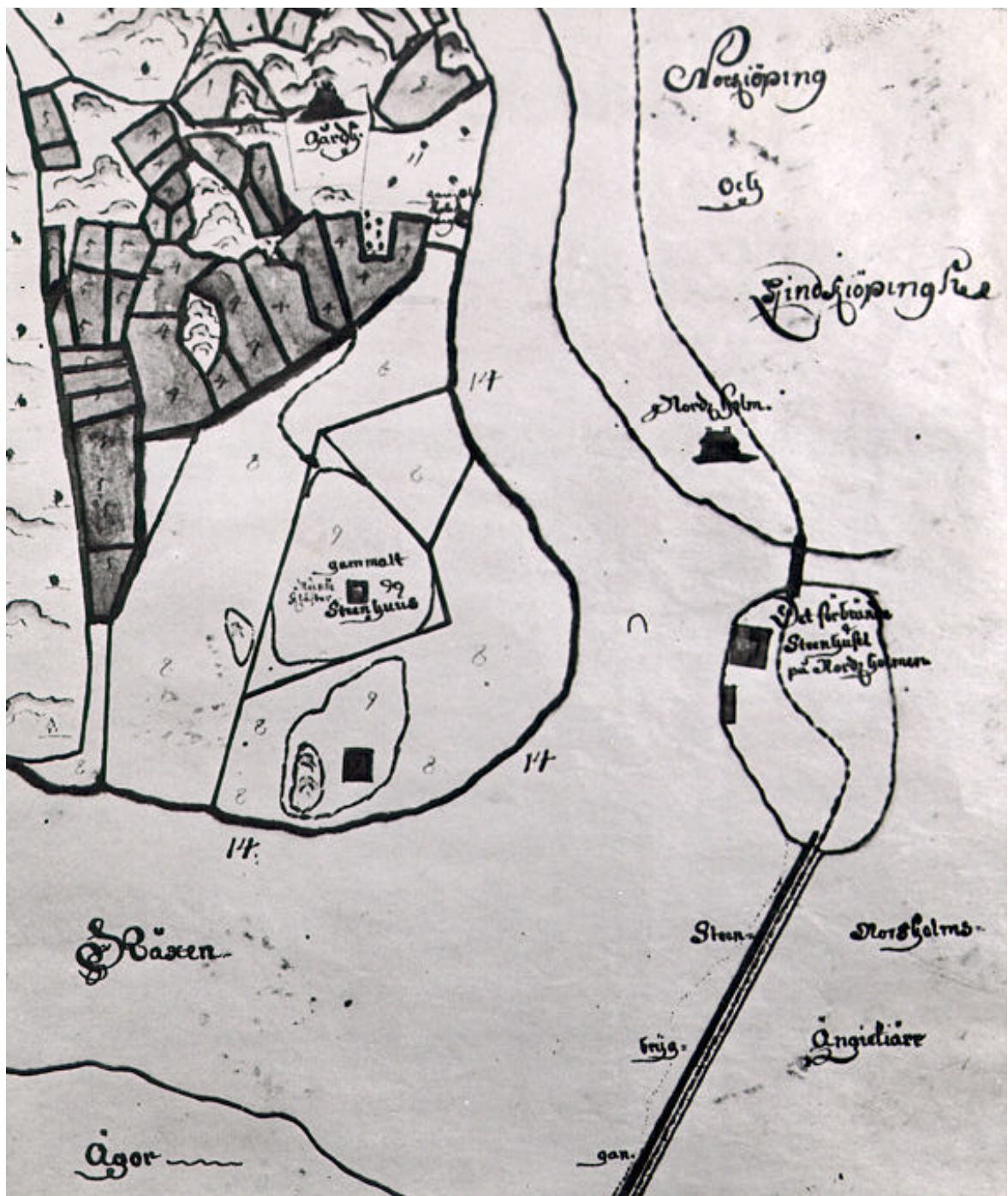
Om Brasks byggnadsarbeten vet man däremot inte mycket. Enligt Cnattingius är det troligen Brask som står för tillbyggnaden på Munkebodaborgens västra gavel. Enligt Broocman ska Brasks vapen ha varit "insatt i södra stenhusflöjeln honom till åminnelse", vilket borde betyda i den södra flygeln på Norsholms gamla herrgård. Kanske har vapnet en gång prytt portalen

till det tillbyggda stenhuset på holmen och för att hedra biskopens minne har det på 1680-talet murats in i den nyligen uppförda herrgårdsanläggningen öster om strömmen.

En annan teori är att den gamla herrgården på Norsholmen föregicks av ett stenhus som biskop Brask låtit uppföra och att vapnet varit placerat i detta hus. Från år 1514 dyker nämligen namnet Nor upp som dateringsort i Brasks brevväxlingar. Namnet Munkeboda förekommer emellertid fortfarande parallellt. Detta kan betyda att Brask låtit uppföra en ny byggnad på sina domäner öster om Motala ström. På kartor från slutet av 1600-talet benämns denna plats ”Norsholmen”. Skälet till nyanläggningen kan ha varit att biskop Brask ville förlägga gården i anslutning till landsvägen på östra sidan om Motala ström.

På en karta från 1691 finns en rektangulär byggnad markerad på Norsholmen, där ”Gamla herrgården” ligger idag. Av kartan att döma tycks huset ha varit 20-30 meter långt och hälften så brett. Husets västra gavel ligger vid strömmens strandlinje och på den östra gaveln finns en utbyggnad markerad. På långsidorna har kartritaren markerat två portar och 8 fönster. Byggnaden på kartan skulle kunna vara biskop Brasks Nor, men man kan inte heller utesluta att det är någon av de byggnader som uppfördes under Gustav Vasas tid. På en karta från 1699 noteras på samma plats ett hus som ”det förbrände på Norsholmen”.

Munkeboda biskopsgård med utgårdar omslöt hela västra delen av Kimstad socken, inklusive Tångestad och Runstorp, samt stora arealer öster om Motala ström. Men med riksdagen i Västerås 1527 var det slut på biskoparnas epok i Munkeboda. Gustav Vasas folk intog Munkeboda som omedelbart förlänades åt riksrådet Holger Karlsson. Brask lyckades efter en tid fly ur landet och dog landsflyktig i ett polskt kloster 1538.

Karta över Norsholm från år 1699. Östergötlands läns museum.

Svärden från Munkeboda

I oktober 1994 påträffades ett senmedeltida svärd i vattnet strax väster om Munkeboda borggruin. Svärdet framkom vid det stenfundament som kan vara rester av Munkeboda hamn. Det var en privatperson som fick svärdet på kroken vid ett vanligt pilkdrag. Ett liknande svärd framkom redan 1925, på samma sätt och på nästan exakt samma plats.

Det senast framkomna svärdet är tveeggat och av sken och en halvhandstyp. Närmast parerstången på övre delar av klingan finns rester av trä bevarat, vilket förmodligen betyder att svärdet låg i sin skida när det hamnade i vattnet. Svärdet är stort och tungt och har varit ett komplement till den tunga rustningen som riddaren bar. Svärdet har främst använts som ett hugg- och slagvapen vid strid man mot man. Svärdet kan dateras till omkring 1500, då denna typ av svärd stod på höjden av sin utveckling (Hörfors, 1996). Svärdet har skänkts till Östergötlands läns museum.

Det sedan tidigare framkomna svärdet är av samma typ, men har en svagt böjd klinga och är eneggat. Svärdet skänktes 1944 till Östergötlands läns museum.

Svärd påträffat vid fiske i Motala ström, 1925. Östergötlands läns museum.

Att svärden måste ha samband med någon av borgarna i Norsholm är uppenbart. När och hur svärden har kommit i vattnet kan däremot bara bli spekulationer. Kanske har man inför Gustav Vasas övertagande av Munkeboda gjort sig av med sina vapen genom att dumpa dem i sjön utanför borgen (Hörfors, 1996).

Braskens grav

Munkeboda ligger vid Motala ströms utlopp i Roxen och båtförbindelsen med Linköping har varit bekväm. Österut var vattenförbindelserna däremot inte lika smidiga. Strömmen faller ca 12 meter till sjön Glan och därifrån ca 20 meter innan man når havet. Det är därför förståeligt att tanken om en ”göta kanal” uppkom tidigt.

Biskop Brask har fått äran som uppfinnare av denna storslagna plan, på grund av ett brev till Gustav Vasa 1525. Kungen uppmanas här att låta sina tjänstemän undersöka om en kanal kunde ledas från Munkeboda till Söderköping. Gustav Vasa var vid denna tid ointresserad och enligt en gammal tradition har Brask inte nöjt sig med detta, utan själv satt spaden i marken i det som enligt traditionen kallas ”Braskens grav”. Namnet ”Kanal de Brask” återfinns på en karta från 1818. Senare studier har visat att ”graven” är en naturbildning, en s k korvsjö.

Utgrävningar i riksintresset

Arkeologisk utredning för väg 215

Vid en arkeologisk utredning för väg 215 påträffades vid historiska kartöverlägg åtta torplämningar inom den del som berör riksintresset. Dessa har tilldelats fornlämningsnummer i fornlämningsregistret (se bilaga 1).

Lars Z Larsson. Väg 215. Arkeologisk utredning etapp 1. RAÄ UV Linköping, 1994.

Undersökning i samband med fynd av svärd vid Munkeboda

I samband med att ett svärd påträffades i vattnet strax utanför Munkebodaholmen (fornlämning 91) genomfördes en mindre marin arkeologisk undersökning på platsen. Inga ytterligare fynd framkom.

Olle Hörfors. Östergötlands läns museum, 1996.

Mindre arkeologisk undersökning vid Munkeboda

Sommaren 1997 genomfördes en mindre arkeologisk undersökning vid Munkeboda borgruin. Projektet var ett samarbete mellan Kimstad Hembygdsförening, Riksantikvarieämbetet, Östergötlands länsmuseum och Norrköpings Stadsmuseum. Vid undersökningen grävdes en del av ett trähus norr om borgruinen. se vidare under rubriken ”Utgrävning av ett hus vid Munkebodaborgen”.

Muntliga uppgifter Karin Lindeblad, Ann-lili Nielsen, RAÄ UV Linköping. 1997.

Geologisk studie av Braskens grav

Johannes Öster genomförde 1969 en studie av Braskens grav. Resultatet visar att graven är naturbildning, en s k korvsjö.

Johannes Öster. En systematisk undersökning av den s k Braskens grav i Norsholm. 1969. ÖLM.

Mindre arkeologisk undersökning av Tångestad fornborg

Undersökningen av fornborgen företogs av Anders Lindahl 1963. Då noterades två husgrunder och en källa inom borgområdet. Vid utgrävning av fyra provschakt framkom lerskärvor, brynen, lertrissor, spik, järnblad, slagglumpar, brända ben, flintbit, kvarts och träkol.

Uppgifter ur formminnesinventeringen, Kimstad sn, RAÄ 93. 1979.

Undersökning av två stensättningar vid Tångestad

År 1948 undersöktes två gravar vid ett grustag i norra delen av riksintresset (fornlämning 98). Den ena av gravarna, en rund stensättning, var skadad vid grustäkten. Den andra graven saknade tydlig markering ovan mark. Vid utgrävningen av gravarna framkom flera bronsföremål - ett dosformigt spänne av brons och fyra genombrutna hängsmycken av brons. De sistnämnda med motiv av stiliserade fågelfigurer. Vidare påträffades 17 glaspärlor, keramik och brända ben.

Anders Lindahl, 1948. Uppgifter ur Östgöta Correspondenten 6/7 1948 samt fornminnesinventeringen Kimstad socken, RAÄ 98.

Fynd framkomna vid utgrävning av gravar vid Tångestad (fornlämning 98). Foto Anders Lindahl, 1948. Östergötlands läns museum.

Norsholms gård

Biskop Brask tvingades avstå Munkeboda efter riksdagen i Västerås 1527. Godset förlänades istället till riksrådet Holger Karlsson på Björkvik. Holger Karlsson fick behålla sin förläning i 10 år. Därefter sköttes gården en tid av kungens fogdar. Från denna tid finns åtskilliga uppgifter om byggnadsarbeten på Munkeboda. År 1544 gästade Gustav Vasa gården för att bli inspektera byggnadsarbetena där. I räkenskaper och brevväxlingar mellan kungen och hans fogde berättas att dalkarlar utförde byggnadsarbeten på 1550-talet.

Efter Gustav Vasas död 1560 tillföll Munkeboda hertig Magnus. Efter en tid blev han, på grund av sjukdom, oförmögen att ta hand om sina gårdar. Munkeboda förlänades därför 1569 till grevinnan Ebba Månsdotter Lilliehöök.

Efter endast tre år drogs förläningen in och gården sköttes åter en tid av kungens fogde. Även under denna tid förbättrades bebyggelsen på kungsgården. På 1580-talet var byggnadsarbeten i full gång, enligt bevarade räkenskapshandlingar. Byggmästare, glasmästare, kalkbrännare, timmermän, tegelbrännare, smeder, murmästare och sågare förekommer alla i handlingarna från denna tid. En klensmed anställdes för att göra lås till "konungssalen". På gården bör alltså ha funnits en mängd hus, förutom själva bostadshuset med "konungssalen" (som skulle finnas på alla kungliga gårdar). Det större bostadshuset har omgivits av ekonomibyggnader som kök, brygghus, badhus, bodar för spannmål och mat och särskilda stugor för de anställda att bo i.

Efter denna tid av upprustning på gården försvinner namnet Munkeboda. Gården kallas nu uteslutande Norsholm.

Gamla herrgården

Under kung Sigismunds tid beboddes Norsholm av kungens faster, Gustav Vasas dotter Elisabeth. År 1636 förlänades gården till generaltullförvaltaren Petter Spiring Silfvercrona som 1668 med kungligt tillstånd sålde gården till riksrådet friherre Knut Kurck.

Kurck lät genomföra en fullständig upprustning av den gamla gården och på 1680-talet påbörjades en ny herrgårdsanläggning. Kurck hann emellertid aldrig slutföra sina planer. En brand härjade den halvfärdiga herrgården och dessutom drogs gården åter in till staten 1689. I Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna framgår hur Kurck tänkte sig sitt ståtliga barockpalats (se bild nedan). Gravyren är förmodligen gjord efter arkitekturritningar.

Idag återstår endast den höga sockelvåningen på gamla herrgården av det aldrig fullbordade slott. Kurck lade emellertid grunden till en helt ny gård på holmen, som skulle omfatta ett stenhus i en våning samt två stora flyglar av timmer.

Norsholms gods omvandlades till Rusthåll vid reduktionen 1689. Den påbörjade mangårdsbyggnaden slutfördes förmodligen av kommissarien Peter Ehrenspetz, om än i enklare utförande än vad som från början var tänkt. En akvarell av Pehr Nordqvist från 1700-talets slut visar en ganska enkel envåningsbyggnad med Kurcks höga sockelvåning under brutet tak och med en bred fronterspis mot sjösidan. Åt sjösidan fanns också två timrade flyglar, möjligen identiska med de Kurckska flyglarna. Ehrenspetz sålde 1730 Norsholm till en av det svenska 1700-talets stora kulturpersonligheter Carl Gustaf Tessin. Tessins tid på Norsholm blev emellertid kort.

*Norsholms "gamla herrgård" från sydost.
Foto Fr. Lovén. Östergötlands läns musuem.
År 1893-94.*

Gamla herrgården från väster. Den höga sockelvåningen är allt som återstår av Kurcks ofullbordade slott. Lovén, ÖLM. År 1893-94.

I början av 1800-talet byggdes herrgården om och fick det utseende som den i stort behållit till våra dagar. Byggnaden avbildas bl a på en gravyr av U. Thersner från 1823. Manbyggnaden fick nu två tillbyggnader åt sjösidan och yttertaket fick sin nuvarande form. Gården ägdes vid denna tid av Hans Henrik von Essen och fram till 1826 av hans änka Hedvig Charlotta von Krassow.

Efter ett flertal ägobyten såldes Norsholm 1847 till friherre Johan Carl Adelsvärd på Adelsnäs. Gården var därefter i släktens ägo fram till 1927. Den gamla herrgården ombyggdes ytterligare en gång på 1870-talet, i samband med att den nya herrgården uppfördes. Då fick fasaderna sin nuvarande dekor i nyrenässans. Vid samma tillfälle moderniserades husets interiör.

Nya herrgården

Den nya herrgården på Norsholm byggdes för Eva Elisabeth Adelswärd under åren 1865-66. Huset uppfördes efter ritningar av arkitekten Axel Kumlien, ungefär på den plats där gårdens ekonomibyggnader tidigare varit belägna. Östra stambanan hade dragits nära herrgården och av utrymmesskäl förlades därför den nya herrgården längre norrut. Byggnaden är vitputsad i två våningar och till stilen nyrenässans. Till sin exteriör är byggnaden idag helt oförändrad och även i interiören finns stora delar av den fasta inredningen från 1860-talet i behåll. Norr om manbyggnaden ligger två träbyggnader klädda med liggande panel i gult. På 1881 års karta finns två hus markerade som "ekonomihus med plan" på denna plats. Herrgården omges av en park som anlades på 1870-talet. I östra delen av parken ligger ett orangeri från sekelskiftet 1900, enligt uppgift uppförd efter ritning av I G Clason.

Norsholms "nya herrgård". Foto Källberg, 1946. Östergötlands läns museum.

På andra sidan gamla E4:an ligger de stora vitmålade ekonomibyggnaderna till Norsholms gård. Byggnaderna är uppförda i skiftesverk med dekorativa snickerier och placerade i en fyrkant. Ekonomibyggnaderna tillkom på 1870-talet. Med fasad mot vägen ligger gamla stallet. Förutom gårdens egna hästar fanns här också rastplats för de hästar som drog de stora kopparfororna från Åtvidaberg till Norrköping. På ömse sidor om stallet ligger ladugård och loge. Den fjärde längan är ett vagnslider. Öster om denna finns ett stort rödfärgat magasin.

Fru Eva Elisabeth Adelswärd gifte 1874 om sig med kapten Axel Abelin. Deras arvingar sålde 1927 godset till Pehr Schwartz och efter hans död övergick gården till dottern Elsa, gift med kapten Helmer Löfgreen. Norsholm ägs sedan 1963 av deras yngste son, Per Löfgreen.

Tångestads gård

På en moränkulle i de uppodlade sluttningarna väster om Motala ström ligger Tångestad gård. Ägorna begränsas i söder av Roxen och i öster av Motala ström. Gården omnämns 1286 som Thungastum. Gården ingick i biskopssätets ägor vid Munkeboda, men drogs vid reformationen in till kronan.

År 1622 lämnades Tångestad i pant till kamreren Peder Andersson, senare adlad med namnet Törnsköld. Han friköpte gården från kronan 1638. Törnsköld bebyggde Tångestad men byggnaderna brann på 1630-talet. Det dröjde innan någon ny mangårdsbyggnad uppfördes för ännu 1665 kallades gården Tångestad ladugård under Runstorps säteri. Under 1700-talet var gården kronosäteri, men skatteköptes 1795. Tångestad köptes 1856 av kammarherre Axel von Arbin, och godset är fortfarande i släktens ägo (Ridderstad, 1918).

Tångestads gård. Vykort från seklets början. Östergötlands läns museum.

Huvudbyggnaden uppfördes 1856 i klassicerande stil med två våningar och ljust grå putsade fasader. Till ekonomibyggnaderna hör ett timrat magasin i två våningar samt vindsvåning. Magasinet har brutet tak och på sydöstra gaveln sitter en vällingklocka (fornlämning 94). Den stora ladugården väster om mangårdsbyggnaden är ursprungligen uppförd 1876 och moderniserad i mitten av 1900-talet. Öster om huvudbyggnaden, vid strömmen, ligger två torp/arbetarbostäder, varav ett är en enkelstuga. Till husen hör mindre ekonomibyggnader. Bostadshusen är klädda med rödfärgad panel och har bevarat sin karaktär från byggtiden.

År 1859 anlade dåvarande ägaren ett tegelbruk vid Roxens strand, i sydvästra delen av riksintresset. Han lät dessutom bygga en segelbar kanal upp till tegelugnarna för att underlätta transporter till och från Göta kanal.

Övrig bebyggelse

Torp

Både Norsholm och Tångestad har haft ett stort antal torp på sina ägor. Torpen under Norsholm har till största delen försvunnit. Några finns kvar till namnet, som Fiskartorpet, där en nybyggd villa ligger numera. De flesta redovisas dock som torplämningar i fornminnesregistret. På en karta från år 1691 finns 11 torp markerade på Norsholms ägor.

Torpen under Tångestad är däremot bättre bevarade. I skogsbrynet väster om herrgården ligger Finnstugan som är ett vitputsat timmerhus i ett plan samt vindsvåning. Huset har en inbyggd veranda med lockpanel, fönster med två spröjsar i vardera ruta och sadeltak täckt med enkupigt tegel. Torpet är idag sommarstuga men har bevarat sin 1800-talskaraktär väl. Enligt Sveriges bebyggelse (1946) byggdes Finnstugan omkring 1800 och moderniserades 1946 och 1952.

Där skogen tar vid norr om herrgården ligger Tallbacken, som är en äldre arbetarbostad av typen tvillingstuga i ett plan. Huset har gul puts, fönster med 2 spröjs i vardera ruta och sadeltak med tvåkupigt tegel. På husets framsida mot söder finns två ingångar, en till vardera lägenhet. Tallbacken har bevarat sin 1800-talskaraktär relativt väl. Till huset hör en mindre ekonomibyggnad. Huset är idag bostad.

På en höjd i det öppna landskapet söder om gården ligger ytterligare ett torp - Kransstugan. Även detta torp har bevarat sin 1800-talskaraktär, liksom torpet Fallet ca 2 km söder om Tångestad gård och Fiskartorpet vid Roxens strand. Torpen är vitputsade timmerhus i ett plan med vindsvåning. Till torpen hör mindre uthus. Idag är torpen sommarhus.

På Tångestads ägor, inom riksintresset finns ytterligare två torpställen - Ingelstorp och Gropen, båda söder om herrgården och av mindre kulturhistoriskt intresse. Ingelstorp är en numera renoverad enkelstuga, med rödfärgad panel och moderna fönster med hela rutor. Gropen är ett rödfärgat hus i 1 ½ plan, med tegeltäckt sadeltak och fönster med hela rutor, troligen uppfört under 1900-talets första hälft.

På Norsholms ägor har som tidigare nämnts de flesta torpen rivits, däremot finns några hus som förmodligen har utgjort arbetarbostäder till gården. Vid Ugglebo ligger en grupp hus bestående av tre bostadshus och två ekonomibyggnader. Husen är rödfärgade och åtminstone ett av bostadshusen, det västra, har bevarat sin karaktär från byggtiden. Ekonomibyggnaderna är timrade och rödfärgade. Furuhöjden väster om Ugglebo är ett reveterat hus byggt 1940, idag med rosa puts. Öster om ladugårdsbyggnaderna finns ytterligare ett äldre, numera renoverat, rött hus som ger karaktär åt kulturmiljön i området.

Ladugården

Idag återstår just endast en stor ladugårdsbyggnad av gården Ladugård. År 1818 fanns enligt lantmäteriakter 11 byggnader på gården. Nästa karta som beskriver Ladugården är från 1881. Då fanns 4 byggnader på gården, varav ett är den stora ladugård som står kvar än idag. Enligt kartan gick vägen genom gården västerut, för att vika av norrut närmare strömmen. Ladugården har under historiens gång tidvis ägts av kronan, Norsholms gård samt varit utarrenderad.

Norsholms skola

Norr om Norsholms gård, längs vägen mot Kimstad, ligger Norsholms skola. Skolan är uppförd 1923 och har till det yttre i stort sett bevarat sitt utseende från den tiden. Skolhuset är en rödfärgad byggnad med brutet tak. Väggarna är klädda med rödfärgad locklistpanel och taket har enkupigt tegel. Fönstren är vitmålade med spröjs och tvärpost. Över ingången finns ett överbyggt tak. Skolan är idag bostad, men ännu 1978 då skolinventeringen genomfördes, användes lokalerna som skola.

Söder om skolan ligger lärarbostaden, också uppförd 1923. Huset har är en tvåvåningsbyggnad med brutet tak och avvalmade gavelspetsar täckt av enkupigt tegel. Panelen i locklist är numera gulmålade, men har från början varit rödfärgad. På västra gaveln finns en mindre utbyggnad.

Tre kulturhistoriskt intressanta broar

Norr om Norsholms herrgård finns två broar över Östra stambanan. Broarna har i en broinventering år 1979 tilldelats klassificering 1 A, d v s högsta kulturhistoriska värde. Broarna är präglade av nationalromantikens arkitektur. De uppfördes av Skånska Cementgjuteriet år 1919, i samband med att dubbelspår lades på järnvägen. De tillhör den tidigaste generationen av betongbroar och är framträdande representanter för sin tids brobyggnadskonst i tekniskt och arkitektoniskt utförande (Moderatho, 1979).

*Bro över järnvägen. Foto Bo Lundgren, 1978.
Östergötlands läns museum.*

Norr om Norsholms herrgård finns ytterligare en kulturhistoriskt intressant bro, över Motala ström. Bron ligger längs samma väg som den norra av de båda järnvägsbroarna ovan. Bron är konstruerad av John Ekelund och uppfördes 1912 av Skånska Cementgjuteriet. Bron var då den längsta betongbron i Sverige. Från strömfåran dominerar bron landskapsbilden helt. Ur broteknisk och arkitektonisk synvinkel motsvarar bron högt ställda krav och är en framträdande representant för tidigt betongbyggande. Även denna bro har klassificering 1A (Moderatho, 1979).

Bro över Motala ström. Foto Bo Lundgren, 1978. Östergötlands läns museum.

Riksintressets gränser

Riksintresset omfattar gårdarna Norsholm och Tångestad med dess närmaste omgivning, samt de medeltida borgruinerna vid Motala ströms mynning i Roxen. I söder ligger gränsen i Roxen, i sydost följer gränsen runt om Braskens grav, medan gränsen i övriga väderstreck går i de skogigare områden som inramar de två stora gårdarnas inägor. Gränserna för riksintresset föreslås i detta arbete förbli oförändrade.

Angränsade mot riksintressets södra del i öster ligger riksintresse E9, Göta kanal.

Delar av riksintresset utgör naturreservat – Norsholms naturreservat.

Hur bevaras den riksintressanta kulturmiljön?

Riksintresset utgör ett karaktäristiskt herrgårdslandskap med uppodlad mark närmast gårdarna och med stora arealer ängsmark och betesmark. Det är av största vikt för kulturmiljön inom riksintresset att den öppna karaktären bevaras - att de åkrar som finns idag brukas och att de gamla hagmarkerna hålls öppna, allra helst genom betesdrift.

Öppenheten kan hotas på flera sätt - genom skogsplanteringar på f d åkermark, vilket skapar onaturliga barriärer i landskapet, att de gamla betesmarkerna växer igen eller genom större nybyggnadsprojekt. Likaså kan en förändrad brukning av de öppna ytorna, som t ex en golfbana eller ny vägsträckning, helt förändra upplevelsen av området. Även vindkraftverk eller telemaster skulle, i det öppna landskapet, bli ett alltför dominerande inslag.

Bebyggelsen på de stora gårdarna Norsholm och Tångestad har ett stort kulturhistoriskt värde. Detta gäller i många fall även ekonomibyggnader, torp och andra byggnader under gårdarna. Vid ombyggnad av bebyggelse kan otraditionella metoder avsevärt förändra upplevelsen av byn och landskapet. Renoveringar ska utföras i samklang med den lokala byggnadstraditionen vad gäller t ex proportioner, fasad- och takmaterial. Vid eventuella nybyggnationer måste bebyggelsen anpassas till den lokala byggnadstraditionen, vad gäller t ex proportioner, fasad- och takmaterial. Det är också av stor betydelse att byggnadens grund anpassas till markens lutning, och inte tvärtom. Detta gäller även uppförande och placering av nya ekonomibyggnader. För rådgivning i byggnadsärenden kan man, förutom till kommunens bygglovkontor, vända sig till Östergötlands länsmuseum i Linköping eller till Norrköpings Stadsmuseum.

Även smärre förändringar i landskapet kan medföra att viktiga kulturhistoriska lämningar försvinner. Om t ex stenmurar, äldre brukningsvägar, alleér, odlingsrösen och åkerholmar bryts upp, kommer en viktig del av det kulturhistoriska arvet att vara borta.

Södra delen av riksintresset är med sina borglämningar ett historiskt intressant och viktigt område. Dessa, och alla andra fornlämningar, skyddas av kulturminneslagen.

Som ett led i bevarandet av den värdefulla kulturmiljön har Länsstyrelsen upprättat vårdplaner över Tångestads fornborg och Henriksborgs ruin.

Lagar som säkerställer riksintresset

I **Miljöbalken** 1 kap 1§ fastslås att lagen ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Vidare i 2 kap 6 § att områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Miljöbalken rymmer också ett skydd för s k biotoper – alleér, odlingsrösen, stenmurar, åkerholmar, källor och våtmarker i jordbruksmark samt pilevallar. Arbetsföretag som kan skada skyddsvärda biotoper får inte utföras.

Kulturminneslagen (kap 1) slår fast att ”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.”

Kulturminneslagen (kap 2) skyddar alla fornlämningar och det är förbjudet att ”utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt skada en fast fornlämning”. Detta innebär att vid alla markingrepp, som ligger nära en fast fornlämning, krävs Länsstyrelsens tillstånd. Länsstyrelsen beslutar om en arkeologisk utredning eller förundersökning är nödvändig för att fastställa om fornlämning kommer att beröras eller ej. Om en tidigare okänd fornlämning påträffas under arbete, ska arbetet omedelbart avbrytas och Länsstyrelsen kontaktas. På Östergötlands länsmuseum i Linköping, Norrköpings Stadsmuseum och Länsstyrelsen i Linköping kan man få hjälp med utdrag ur fornminnesregistret och kopior på ekonomiska kartan, där registrets fornlämningar markerats. Observera att den tryckta ekonomiska kartan inte är fullständig vad gäller antalet fornlämningar.

Vad gäller nybebyggelse eller ombyggnad av befintlig bebyggelse anger **Plan- och bygglagen** (kap 3) att nya byggnader ”ska placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt **med hänsyn** till stads- eller kulturlandskapsbilden och till natur- eller kulturvärdena på platsen. Byggnader ska ha en yttre form och färg som är lämplig för byggnaderna som sådana och ge en god helhetsverkan”. Vidare sägs att ”tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras **varsamt** så att byggnadens särdrag och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara”.

Enligt plan- och bygglagen (kap 1 och 4) ska varje kommun ha en aktuell **översiktsplan**. I översiktsplanen ska anges hur kommunen avser att tillgodose riksintressena. Särskilda **områdesbestämmelser** kan användas för att skydda kulturmiljön inom riksintresset.

Vårdplaner

Vårdplaner är upprättade över fornborgen (fornlämning 93) och över Henriksborgs ruin (fornlämning 92). Skötseln är kontinuerlig och består av röjning. Vårdavtal är upprättat med Norrköpings kommun. Mellan de tre borgarna finns en anlagd stig med kulturhistoriska informationsskyltar. Vidare finns parkeringsplats och hänvisningsskyltar.

Litteratur

- Cnattingius B. Norsholm. Kulturhistoriska studier kring en gårds öden. 1947.
Hörfors O. Svärdet från Norsholm. Utställningskatalog nr 59.
Östergötlands läns museum. 1996.
- Kaliff A. Östergötland - ett landskap växer fram. I TOR. Vol.
24. Uppsala. 1992.
- Lovén C. Borgar och befästningar i det medeltida Sverige.
Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
Stockholm. 1996.
- Larsson L. Z. Väg 215. Arkeologisk utredning, etapp 1.
Riksantikvarieämbetet, UV Linköping. 1994.
- Nisbeth Å. Norsholm. Slott och herresäten i Sverige. Del II.
Östergötland. 1971.
- Ridderstad A. Östergötlands beskrivning. II. 1918.

Opublicerade källor

- Öster J. En systematisk undersökning av den s k Braskens grav i
Norsholm. Torpografiska arkivet. ÖLM. 1969
- Lindeblad K. Riksantikvarieämbetet UV-Linköping. Muntliga uppgifter.
Nielsen A.

Inventeringar

Från vadställe till betongbro. En kulturhistorisk inventering av broar i Östergötlands län 1978-79. Anders Moderatho.

Historiska växthus i Östergötlands län. Förhandskopia 2000-12-07. Ingela Andersson.

Akter i Lantmäteriet, Linköping:

- Kimstad sn. Nr 1. Cartha öfver Norsholms ägor. År 1691.
Kimstad sn. Nr 10. Ladugården, Munkeboda. År 1699.
Kimstad sn. Nr 24. Geometrisk afritning öfver Norsholms säteri uti Kimstads socken och Memmings härad. År 1733 eller 1777.
Kimstad sn. Nr 26. Norsholm. Beskrivning 1758.
Kimstad sn. Nr 51. Norsholm med underliggande hemman och torpställen. År 1818.
Kimstad sn. Nr 111. Karta öfver Norsholms egendomar. År 1881.

Bilaga 1

Fornlämningar enligt fornminnesregistret

Ekonomiska kartan 08671

Kimstad socken:

- 86 ”Braskens grav”. Kanalliknande naturbildning. En sägen omtalar sjön som biskop Brasks planer från 1525 på en ”Göta kanal”.
- 91 Ruinområde, ”Munkeboda”.
- 92 Husgrunder (2), ”Henriksborg”.
- 93 Fornborg, ”Borgsbergen”
- 94 Magasin, Tångestad. Två våningar, jämte vindsvåning. Brutet tak, vällingklocka på SÖ gaveln.
- 95 Stensättningar (3 kvadratiska, 1 rund)
- 98 Stensättningar (2). Undersökta och borttagna 1948 av A Lindahl.
- 102 Byggnad (f d herrgårdsbyggnad)
- 159 Fyndplats för föremål av ben
- 182 Bebyggelselämning (1 husgrund). Svarttorps gamla tomt. Belagt under 1400-talet, samt 1543 enligt Wennberg, Lantbebyggelsen i NÖ Östergötland.
- 203 Stensträng (ca 50 m lång)

Vid en arkeologisk utredning för väg 215 påträffades i samband med historiska kartöverlägg följande lämningar inom riksintresset. Platserna har tilldelats RAÄ nr i fornminnesregistret:

- 220 Torplämning, Aborrtorp, Svartekälla (möjlig fornlämning)
- 227 Torplämning, Trädgårdstorpet (möjlig fornlämning)
- 228 Plats för torplämning, Plöjan (grustag på platsen, ej fornlämning)
- 229 Torplämning, Skomakaretorpet (möjlig fornlämning)
- 230 Plats för torplämning, Gröndalen (möjlig fornlämning)
- 231 Torplämning, Fagerbjörke (möjlig fornlämning)
- 236 Plats för torplämning (möjlig fornlämning)
- 237 Torplämning, Björkmossen (möjlig fornlämning)

Övriga iakttagelser vid utredningen för Väg 215. Platserna har ej tilldelats RAÄ nr i fornminnesregistret, då de antingen låg utanför utredningsområdet (nr 33, 36) eller var förstörda av grustäkt (nr 38):

- 33 Torplämning, Kvarntorpet (belagt 1543)
- 36 Nedbrunnet stenhus söder om Norsholms gård, markerad på karta från 1691
- 38 Bebyggelseläge. Möjligt läge för ett Rotte/Rottne.